

«Δεν υπάρχει μεγαλύτερη εγκατάλειψη
από το να νιώθεις ξένος
μέσα στην ίδια σου τη γλώσσα»

T. T. K...

Διαχρονική εξέλιξη και οικουμενικότητα της ελληνικής γλώσσας

Επιμέλεια:
Θεμιστοκλής Μουτσίσης

Μέρος Β'
(συνέχεια από το προηγούμενο)

[...] Όποιος έχει σωστή επαφή με τη νέα, αλλά και την αρχαία ελληνική γλώσσα, κι ακούσει τη λέξη *ανένδοτος* (ο *ανένδοτος αγώνας*) ή το ενδοτικός, γνωρίζει ότι προέρχεται από το ρήμα *ενδίδω*. Αν κάποιος δεν έχει επαφή και δεν γνωρίζει τις έννοιες *ενδίδω*, *ανένδοτος*, *ενδοτικός*, νιώθει «ξένος». Δεν υπάρχει μεγαλύτερη εγκατάλειψη από το να νιώθεις ξένος μέσα στην ίδια σου τη γλώσσα. Το σημαντικό, στην περίπτωση αυτή, είναι η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος που να δίνει ευκαιρίες επαφής και «γνωριμίας» με αυτές τις έννοιες. Κάποιοι θα επιμείνουν περισσότερο στο να τις μάθουν, κάποιοι άλλοι ίσως όχι. Αλλά το σημαντικότερο είναι ότι πρέπει να δίνονται οι ευκαιρίες αυτές.

Διαχρονία ή αλλιώς διαχρονικότητα της γλώσσας (αναφορά και ως συνοχή)

[...] Πολλές από τις λέξεις που χρησιμοποιούμε ακόμα και σήμερα προέρχονται από την *ομηρική εποχή*, έχοντας ίσως διαφορετική κατάληξη και σημασία. Στην Ευρώπη ο έντεχνος λόγος, ή αλλιώς η «τέχνη του λόγου», ξεκινάει με τα ομηρικά έπη, περίπου τον 8^ο αιώνα. Στην ουσία, εκείνη η ελληνική γλώσσα

είναι αυτή που υπάρχει έως και σήμερα. Βέβαια, αναφερόμαστε σε ένα ποιητικό είδος και είναι δύσκολο να κατανοηθούν όλα εξαρχής, όπως γίνεται π.χ. με τον πεζό λόγο. Η αναφορά στα παραδείγματα αυτά γίνεται για να καταστεί σαφές ότι υπάρχει μια διαχρονικότητα στη γλώσσα και κατά συνέπεια στην εμφάνιση, αλλά και τη χρήση των λέξεων.

Σημαντικό θα ήταν να αναφερθεί και ένα άλλο χαρακτηριστικό της ελληνικής γλώσσας, που είναι η *συνοχή* της. Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε σε ένα *δέσιμο* και μια *συνέχεια* της γλώσσας, αλλά και στη *δομή* και το *λεξιλόγιο* της. Ένας από τους μεγαλύτερους εραστές

της γλώσσας, ο Robert Browning, έχει γράψει το εξής: «από τότε [7^ο π.χ. αιώνα] η ελληνική γλώσσα αποκτά μια συνεχή παράδοση που φτάνει ως την εποχή μας. Υπήρχαν, βέβαια, αλλαγές αλλά δεν δημιουργήθηκε κάποιο ρήγμα στη συνέχεια, όπως έγινε ανάμεσα στα Λατινικά και τις ρομανικές γλώσσες (γαλλικά, ισπανικά). Υποστήριζε, λοιπόν, πως τα αρχαία ελληνικά δεν αποτελούν ξένη γλώσσα για τον σημερινό Έλληνα, όπως συμβαίνει με τα αγγλοσαξονικά για τον σύγχρονο Άγγλο. Και παρά το γεγονός ότι με το πέρασμα των αιώνων υπήρξαν πολλές ανακατατάξεις των μορφολογικών σχημάτων, υπήρξε πάντα μια μεγάλη συνοχή.

Αδιάκοπη γλωσσική συνέχεια και πλούτος 4.000 χρόνων

[...] Σημαντικό είναι να παρατεθεί και μια ιστορική πληροφορία. Όταν έγινε η γλωσσική μεταρρύθμιση και άρχισε η γλώσσα να παίρνει διάφορες μορφές και χρήσεις, υπήρξε μια ομάδα ανθρώπων που υποστήριξε πως πρέπει να σταματήσει η κακοποίηση της δημοτικής. Λέγαμε, λοιπόν, ότι για εμάς δεν υπάρχει δίλημμα δημοτική ή καθαρεύουσα, αλλά υπάρχει μία ενιαία και πολυδιάστατη ελληνική γλώσσα. Θα αποτελούσε καταστροφή μια ενδεχόμενη αποκοπή από τις ρίζες της γλώσσας μας, την αρχαία και λόγια παράδοση, που μαζί με τη δημώδη κληρονομιά μας, συνθέτουν μια αδιάκοπη γλωσσική συνέχεια και πλούτο περίπου 4.000 χρόνων.

Στο λεξιλόγιο αυτή η συνέχεια εκδηλώνεται με δυο τρόπους: με την **επιβίωση**, όπως αναφέραμε με το παράδειγμα του Ομήρου, αλλά και με την **αναβίωση**. Γύρω στο 1800 δημιουργείται ένα κίνημα από τους λόγιους της εποχής, όπως ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Άνθιμος Γαζής και ο Ευγένιος Βούλγαρης, οι οποίοι επιδιώκουν ένα ξεκαθάρισμα της γλώσσας. Αυτή είναι η καθαρεύουσα, δηλαδή ένας καθαρισμός της γλώσσας από τις ξένες λέξεις εκείνης της εποχής (τούρκικες, βενετσιάνικες, ιταλικές). Γιατί τα κείμενα ήταν μια ανάμειξη από πολλές τούρκικες λέξεις. Και δεν μας είναι εύκολο ακόμα και σήμερα να κατανοήσουμε πόσο σημαντική ήταν η προσφορά αυτών των ανθρώπων, που κατάφεραν με εύστοχο τρόπο να διώξουν έναν τεράστιο αριθμό τέτοιων λέξεων, αποδίδοντάς τες με ελληνικές λέξεις.

Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση –που αξίζει να θυμάται κανείς– είναι η λέξη **πολιτισμός**. Μέχρι τον Κοραή, η λέξη αυτή δεν υπήρχε. Δημιουργείται, λοιπόν, η λέξη *civilization* στα γαλλικά και την παίρνει ο Κοραής και αποδίδει το *civilization* που είναι το *civilis, civilisare, civilization* κλπ. Και αποδίδει την έννοια αυτή με τη λέξη πολιτισμός, η οποία είναι αρχαία, αλλά με άλλη σημασία. Εύκολα μπορεί να αναρωτηθεί κανείς αν οι αρχαίοι, που κατεξοχήν παρήγαγαν πολιτισμό, είχαν κάποια λέξη για αυτόν ή όχι. Και η απάντηση είναι πως είχαν την ωραιότερη και βαθύτερη λέξη, τη λέξη **παιδεία**, που στους αρχαίους είναι ό,τι και ο πολιτισμός. Είναι η καλλιέργεια, τα γράμματα, η φιλοσοφία, η μουσική, τα μαθηματικά, η τέχνη και τα επιτεύγματα της επιστήμης. Και επειδή η **παιδεία** στη συνέχεια παίρνει μια εξειδικευμένη έννοια, έρχεται ο Κοραής και δημιουργεί τη λέξη **πολιτισμός**, για να αποδώσει το *civilisation*.

Θα ήθελα να αναφερθώ και σε μια δεύτερη έννοια της διαχρονίας. Ακούμε συχνά για έναν Όμηρο που υπήρξε, για έναν Πλάτωνα ή για έναν Αριστοτέλη, για έναν Αισχύλο και για έναν Θουκυδίδη. Όλους αυτούς τους ξέρουμε από τα κείμενά τους, που η δημιουργία, η δι-

© Katerina Metallinou-Kiess

άδοση και η διατήρησή τους έγινε με τη γραφή και, πιο συγκεκριμένα, με το ελληνικό αλφάβητο. Εάν δεν είχαμε ανακαλύψει και εξελίξει τη γραφή, όλη αυτή η γραπτή παράδοση θα είχε χαθεί και θα γνωρίζαμε κάποια ονόματα μόνο. Γνωρίζουμε από τον μεγαλύτερο φιλόλογο, τον Γερμανό Ulrich von Wilamowitz, ότι τα κείμενα που μας έχουν σωθεί είναι μόλις το ένα πέμπτο από τα κείμενα που υπήρξαν. Συνολικά έχουν σωθεί γύρω στα 4.000 κείμενα, τα οποία έχουν αποθηκευτεί στον ηλεκτρονικό θησαυρό “ThesaurusLinguaeGraecae (TLG)”, που έχει δημιουργηθεί στην Καλιφόρνια της Αμερικής. Εκεί έχουν καταχωρηθεί ηλεκτρονικά όλα τα κείμενα, από τον Όμηρο μέχρι τους Βυζαντινούς και τους ιστορικούς της Άλωσης. Λείπουν, ωστόσο, ορισμένες επιγραφές, γιατί, αν ένα κείμενο δεν είχε κύρος και απήχηση, δε σωζόταν, δεν αντιγραφόταν και στη συνέχεια χανόταν.

Το πρώτο μας αλφάβητο (πρώτος τρόπος γραφής) και οι πρώτες επιγραφές που έχουμε είναι του 2000 μέχρι το 1750 π.Χ., τα ιερογλυφικά. Δεν έχουν διαβαστεί, αλλά έχουν βρεθεί στην Κρήτη και σε άλλες περιοχές. Φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε μια τέτοια

γραφή αρχικά και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε, καθώς έγινε στροφή σε μία άλλη γραφή: τη γραμμική γραφή Α', 1750 – 1450 (π. Χ.). Αυτή δεν έχει διαβαστεί, αν και έχουμε ένα πλήθος από πινακίδες. Ένας φιλέλληνας Άγγλος μελετητής προσπάθησε να δείξει ότι μπορούμε να διαβάσουμε τη γραμμική γραφή Α', αλλά τελικά δεν κατάφερε να αποδείξει ότι πράγματι είναι αναγνώσιμη αυτή η γραφή. Όμως, είχε κάνει μία σημαντική πρόοδο κι είχε ερμηνεύσει ορισμένες λέξεις και σημεία.

Τη γραμμική Β' μέχρι το 1950 δεν τη γνωρίζαμε. Το 1953 ο Michael Ventris, ένας αρχιτέκτονας που είχε σπάσει όλους τους κώδικες των Γερμανών, κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, διάβασε τη γραμμική γραφή Β'. Και έτσι γνωρίσαμε τα πρώτα μας κείμενα που χρονολογούνται τον 15^ο αιώνα. Κείμενα από την Πύλο, την Κνωσό, τη Φαιστό και τη Θήβα, τα οποία ήταν γραμμένα πάνω σε πηλό. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί πως αυτή η γραφή ήταν μία ατελής γραφή, γιατί σημείωνε συλλαβές και όχι γράμματα.

Αργότερα, γύρω στον 11^ο αιώνα, οι Έλληνες μαθαίνουν το φοινικικό-σημιτικό αλφάβητο. Το αλφάβητο αυτό είναι σαν το δικό μας, καθώς δηλώνει μόνο σύμφωνα. Άρα, για να διαβάσει κανείς μια λέξη, πρέπει να γνωρίζει ότι αυτή έχει τέσσερις - πέντε αναγνώσεις. Οι Έλληνες, ωστόσο, δε στάθηκαν εκεί και δημιουργούν για πρώτη φορά τα φωνήεντα και, κατ' επέκταση, το ελληνικό αλφάβητο που είναι η βάση για τις ανθρώπινες γλώσσες. Δεν έχει σημασία ότι πήραν το βήτα, το b με άλλη αξία στα ελληνικά, σημασία έχει ότι, αν χρησιμοποιούσαμε το αλφάβητο το σημιτικό, θα γράφαμε χωρίς φωνήεντα. Του αποδίδουμε, τέλος, την ονομασία ελληνικό, γιατί αυτή η εξέλιξη ήταν καθοριστική, ενώ οι Άραβες έμειναν σε αυτό το αλφάβητο που δηλώνει μόνο σύμφωνα. Βέβαια τη γλώσσα τους με τις ρίζες που έχει είναι πιο εύκολο να τη διαβάσεις, γιατί είναι λιγότερες οι δυνατότητες.

Με το ελληνικό αλφάβητο μπόρεσαν οι άνθρωποι και έμαθαν τη γραφή, γιατί ήταν πιο εύκολη. Το αλφάβητο ήταν ένας μικρός αριθμός γραμμάτων, που ο καθένας

μπορούσε να μάθει. Και βεβαίως μέσα από την παιδεία και το σχολείο, κατάφερε ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων να γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Κι όταν αργότερα έφυγαν οι Χαλκιδείς και οι Ερετριείς, για να πάνε στην Κάτω Ιταλία, πήραν μαζί τους το αλφάβητο, το οποίο έχει κάποιες μικρές αλλαγές στη μορφή. Αυτό το αλφάβητο είναι το λεγόμενο λατινικό αλφάβητο, το αλφάβητο, δηλαδή, της Χαλκίδας που διαφέρει στο ρ που είναι το π το δικό μας και σε 4-5 γράμματα ακόμα. Όπως και το κυριλλικό αλφάβητο, που είναι το ελληνικό προσαρμοσμένο στη σλαβική γλώσσα, αλλά και το γοτθικό αντίστοιχα.

Ορθογραφία των λέξεων

Σημαντικό είναι να αναφερθούμε και στην ορθογραφία των λέξεων, που είναι η παράσταση των λέξεων στην ιστορική τους μορφή. Δηλαδή, όταν ο Έλληνας έλεγε «οίκος» το έγραφε με οι. Από αυτό το οίκος και τη φράση «νέμω τον οίκον» προέρχεται η λέξη οικονομία. Και το σπίτι που φτιάχνω δεν είναι οίκος πια, δεν είναι home, είναι house, είναι οικία, δηλαδή είναι χώρος που ζεις. Και από εκεί και έπειτα δημιουργήθηκαν και άλλες έννοιες, όπως οικολογία κτλ. Το οίκος, δηλαδή, δεν μπορεί κανένας να προτείνει ότι πρέπει να γράφεται με ι, γιατί έτσι είναι σαν να σβήνεις μια ιστορία 35 αιώνων. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να διαγράψει την ιστορία των λέξεων, που είναι μαζί και η ετυμολογία και οι οικογένειες των λέξεων, αλλά και η σημασία τους.

Οικουμενικότητα της γλώσσας

Άλλο ένα κεφάλαιο στο οποίο θα ήθελα να αναφερθώ είναι αυτό της οικουμενικότητας. Είναι ευρέως γνωστό πως η ελληνική γλώσσα έχει επηρεάσει τις ευρωπαϊκές γλώσσες και όχι μόνο. Χαρακτηριστική είναι η φράση που χρησιμοποιούν οι Άγγλοι όταν φάχνουν μία λέξη ή θέλουν να τη δημιουργήσουν και υπάρχει στα αγγλικά λεξικά: "The Greeks must have a word for it": οι Έλληνες κάποια λέξη θα έχουν για αυτό. Και η πεποίθηση αυτή βγαίνει από το ότι οι Έλληνες, έχοντας μελετήσει και εκφράσει τον κόσμο στο επίπεδο της επιστήμης, της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας κλπ, έφτασαν να δη-

λώσουν τις οντότητες σε μεγάλη έκταση, βάθος και διάρκεια. Και έτσι, η ελληνική έχει έναν οικουμενικό χαρακτήρα, ο οποίος προήλθε από την αλεξανδρινή κοινή, τα χρόνια του Αλεξάνδρου. Μία κοινή γλώσσα, δηλαδή, για όλους τους Έλληνες και για όλο τον κόσμο που έφτανε μέχρι την Ασία. Αυτοί έπρεπε να μιλάνε ελληνικά, όπως εμείς σήμερα αγγλικά για δουλειές, για να συνεννοηθούμε κτλ.

Η Παλαιά Διαθήκη γράφτηκε και μεταφράστηκε στα ελληνικά, ώστε οι Ελληνίζοντες (οι Εβραίοι που μιλούσαν ελληνικά) να μπορούν να τη διαβάζουν, είναι δηλαδή η γλώσσα του Ευαγγελίου, η οποία, όμως, δεν επιβίωσε, γιατί υπήρξε ένα κίνημα, ο **αττικισμός**, που ήθελε την επιστροφή στον 5^ο αιώνα και τους κλασικούς. Επίσης, οι **μεγάλοι πατέρες της εκκλησίας**, όπως ο **Μέγας Βασίλειος**, ο **Ιωάννης ο Χρυσόστομος** και ο **Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός**, έχοντας αφενός ν' αντιμετωπίσουν τους αιρετικούς και αφετέρου να διαδώσουν δογματικά τη νέα θρησκεία, υιοθέτησαν την **αττικιστική**, δηλαδή την καθαρεύουσα, και άφησαν τη γλώσσα του Ευαγγελίου. Ήθελαν, δηλαδή, μια πιο

εκφραστική (γλώσσα), που να μπορεί να εκφράζει δογματικές έννοιες και να έχει κύρος έναντι των ανθρώπων που δεν πίστευαν, των ειδωλολατρών.

Η ουσιαστική στροφή στα ελληνικά γράμματα θα γίνει από τον 14^ο ως τον 16^ο αιώνα, όταν θα εισέλθουν χιλιάδες ελληνικές λέξεις στις ευρωπαϊκές γλώσσες. Τότε, λοιπόν, σε αυτούς τους τρεις αιώνες, με τη στροφή στα ανθρωπιστικά γράμματα, όλοι διαβάζουν, γράφουν, μαθαίνουν ελληνικά, όπως και λατινικά, για να διαβάσουν τα κείμενα. Και τότε μαζί με τις έννοιες του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και μαζί με όλους τους φιλοσόφους και τους επιστήμονες, περνάνε οι λέξεις στις ευρωπαϊκές γλώσσες: ιταλική, γερμανική, αγγλική, ολλανδική. Ακολουθώς, όταν περνάμε στον αιώνα της επιστήμης και το διαφωτισμό, 17^ο – 18^ο αιώνα, οι επιστήμονες ζητάνε να εκφράσουν τις επιστημονικές τους ανακαλύψεις και την ορολογία με μία γλώσσα που να μπορεί να τις εκφράσει, δηλαδή την ελληνική. Άρα, με την αναγέννηση και το διαφωτισμό λίγο αργότερα, εισέρχονται μαζί με έννοιες χιλιάδες ελληνικές λέξεις μέσα στις ευρωπαϊκές γλώσσες.

